

Nikola A. CRNOBRNJA

DVE BRONZANE SPOMENICE SRPSKO-JEVREJSKIH DRUŠTAVA U BEOGRADU

ODLUKAMA Berlinskog kongresa 1878. i donošenjem novog Ustava u Srbiji 1888. Jevreji su stekli sva građanska prava. Od tada aktivno učestvuju u kulturnom, političkom i društvenom životu širom Srbije. Sefardska i Aškenaska jevrejska opština u Beogradu su naglo razgranale humanitarnu i kulturnu delatnost. Osnovana su nova društva,¹ a u postojećima je pojačan rad. Jedno od najstarijih i najaktivnijih bilo je Jevrejsko žensko društvo koje su osnovale žene sefardske zajednice u Beogradu 1874. godine² Dve decenije kasnije, žene Aškenaske opštine su osnovale Srpsko-jevrejsko društvo »Dobrotvor« (»Humanitas«) 1895. godine.³ Od kulturno-umetničkih društava, najpoznatije je Srpsko-jevrejsko pevačko društvo osnovano 1879. u Beogradu.⁴

U Muzeju grada Beograda čuvaju se dve bronzane spomenice jevrejskih društava osnovanih krajem XIX veka u Beogradu. Pored arhivskih i narativnih izvora, one govore o društvima koja su odigrala važnu ulogu u životu jevrejskih zajednica.

1. SPOMENICA POVODOM 25-GODIŠNJICE POSTOJANJA SRPSKO-JEVREJSKOG PEVAČKOG DRUŠTVA

Spomenicom je obeležena 25-godišnjica postojanja i rada Srpsko-jevrejskog pevačkog društva. Kao godina osnivanja Društva uzeta je 1880, što je i naznačeno na samoj Spomenici, ali tu godinu treba uzeti kao godinu kad je Društvo dobilo pravila (statut). Društvo je pod imenom »Prvo Jevrejsko Pevačko Društvo« osnovano 1879. godine. Proslavu njegove 25-godišnjice pratili su prigodan program i svečano raspoloženje. Osvećena je društvena zastava, dar Crkveno-školske Jev-

¹ O društvima vid. R. Blam, *Jevrejska kulturno-umetnička društva i njihov značaj za održavanje jevrejstva u Jugoslaviji*, rukopis u Jevrejskom muzeju u Beogradu, septembar 1973; Takođe i rad Z. Lebl, *Društva i ustanove beogradskih Jevreja*, u rukopisu; XXXIII nagradni konkurs Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, 7. oktobar 1987; rad se takođe nalazi u Jevrejskom muzeju u Beogradu; autor navodi 65 društava koja su postojala u Beogradu u vremenskom rasponu od oko stotinak godina.

² *Spomenica — Jevrejsko žensko društvo u Beogradu 1874—1924*, na dan pedesetogodišnjice od osnivanja, priredila Jelena de Majo, Izd. Uprave Jevrejskog ženskog društva, Beograd 1924.

³ »Židovi na tlu Jugoslavije«, Zagreb 1988, studijski katalog koji je pratio istoimenu izložbu priređenu u Muzejskom prostoru u Zagrebu (april-jun 1988), str. 125, navodi da je »Dobrotvor« osnovan 1884. Spomenica koju publikujemo ukazuje na 1895. godinu (vid. sl. 1).

⁴ Dragocene podatke za istoriju ovog društva nalazimo u publikaciji *Spomenica 50. godišnjice Srpsko-jevrejskog pevačkog društva u Beogradu*, sastavio i uredio Solomon L. Mošić, Beograd 1933.

rejske opštine u Beogradu. U broju 502 od 6. juna 1905, beogradska *Politika* piše: »Prvi i drugi dan Duhova proslavilo je Srpsko-jevrejsko pevačko društvo svoju 25. godišnjicu. Na svečanost su bila pozvana sva srpska pevačka društva i odziv je bio tako sjajan... Ova društvena proslava imala je unekoliko nacionalno obeležje. Cela jevrejska mala bila je dva dana uzrujana: na svim domovima, zastrvenim girlandama, lepršaju se zastave i kroz ulice se talasa veseo svet... U društvenom stanu skupila su se sva beogradska pevačka društva. *Svi učesnici dobili su naročitu značku-spomenicu*. U tri i po popodne sva su društva otišla u staru sinagogu gde je izvršeno osvećenje zastave... Sinoć je priredjen svečani jubilarni koncert uz sudelovanje triju beogradskih pevačkih društava (Beogradsko pevačko društvo, Pevačko društvo »Harmonija« i tipografsko pevačko društvo »Jakšić«). Koncert je posetio i Nj. V. Kralj, što je sve Jevreje prijatno dirnulo. Kralja je pri dohasku pozdravio gospodin Benko Davičo, advokat.« Tako je *Politika* zabeležila deo svečane atmosfere i podatak da je učesnicima, predstavnicima beogradskih pevačkih društava, dodeljena naročita *značka-spomenica*. Jedan primerak te značke-spomenice čuva se danas u Muzeju grada Beograda i svo njenog podrobnog opisa sa fotografijom.

Spomenica je nepravilnog pravougaonog oblika. Gornja strana je formirana u vidu blagog luka i završava se fiksiranom alkom. Lice spomenice podeljeno je u dva ptičko profilisana polja. U gornjem, većem, predstavljenu su ukršteni lira i gusle. Iznad lire je Davidova zvezda koja zrači. Pri samom vrhu levo 1880, desno 1905; u donjem, manjem polju je ćirilčni natpis u tri reda:

U spomen
25. godišnjice
Srp. jevr. Pev. Dr.

Na poleđini je utisnuto ime vlasnika radionice u kojoj je izrađena sa adresom u Beču, takođe u tri reda latinicom:

JOS. ZIMBLER
WIEN VII/2
Burg g. 33

Livena bronza
Nesignirana
Dimenzije: 28,5x18 mm
Sl. 1 i 2 (lice i naličje)
Inv. br. 757 (Kabinet za novac i medalje)

Nijedno jevrejsko društvo nije kao Srpsko-jevrejsko pevačko društvo u Beogradu imalo uticaja na kulturni, a moglo bi se reći i na društveni život jevrejskih zajednica.⁵ Društvo je krajem XIX veka svojim koncertima stupilo u kulturni život Beograda. Jevreji sa Jaliije na Dorćolu su doživljavali svaki njegov uspeh kao svoj lični. A nastupi i uspesi su bili brojni. Svečanostima i kulturnim programom po-

⁵ 2. Lebl, navedeni rad sa kratkim istorijatom društava koja su delovala u Beogradu.

četkom tridesetih godina, Društvo je obeležilo 50 godina rada i postojanja. Ovaj značajan trenutak ne samo za Jevreje u Beogradu nego i za sam Beograd i njegovu kulturnu istoriju. Društvo je obeležilo i Spomenicom koju je priredio Solomon Mošić (1890—1974), njegov dugogodišnji član i predsednik.⁶ Spomenica predstavlja dragocen izvor podataka za razdoblje od osnivanja Društva do tridesetih godina XX veka budući da su arhive Društva stradale i u prvom i u drugom svetskom ratu. Pred drugi svetski rat, Srpsko-jevrejsko pevačko društvo se fuzionisalo sa Jevrejskim akademskim horom. Na žalost, rat je prekinuo sve planove, a fašizam odneo tolike nevine ljude. U teškim poratnim prilikama, rad Društva je obnovljen 1952. osnivanjem Hora »Braća Baruh«. Tako je Hor »Braća Baruh« nastavio i uspešno nastavlja tradiciju Srpsko-jevrejskog pevačkog društva u Beogradu. Stogodišnjica rada Društva proslavljena je 1979. prigodnim svečanostima i takođe, što je vrlo značajno za predratnu i poratnu istoriju Društva, izdavanjem *Spomenice* koju je priredio Aleksandar Levi.⁷

U svojoj sada već 110 godina dugoj istoriji, Srpsko-jevrejsko pevačko društvo, odnosno Hor »Braća Baruh«, priredilo je veliki broj koncerata na kojima su izvedene brojne kompozicije svetskih, jevrejskih, srpskih i jugoslovenskih stvaralaca. Ostvarena su i brojna gostovanja u zemlji i inostranstvu posvedočena pohvalnim osvrtima muzičkih kritičara.⁸ Generacije članova Društva se s pravom ponose na izvođenje Smetanine opere *Prodana nevesta*; sopstvenim snagama i solistima iz svojih redova, opera je izvedena 1910. godine.⁹ Bila je to prva opera koja je izvedena u Beogradu! Značajan datum za kulturnu istoriju našeg glavnog grada.

2. SPOMENICA SRPSKO-JEVREJSKOG ŽENSKOG DRUŠTVA »DOBROTVOR« U BEOGRADU

Spomenica je elipsoidnog oblika, a čini je natpisno polje takođe elipsoidnog oblika, dato u vidu draperije koja se na sve četiri strane završava volutama i urezima iznad njih. Preko natpisnog polja teče plitko profilisana elipsoidna traka sa natpisom: SRPSKO JEVREJSKO ŽENSKO DRUŠTVO u sredini, a na praznom prostoru, krupnijim slovima u horizontali, ispisano je DOBROTVOR. Natpisno polje okružuje venac od lorovovog lišća. Na vencu su tri srcolika polja; na onom levo stoji natpis OSNOV, na desnom 1895, a dole BEOGRAD. Na poledinji je igla aplicirana naknadno.

Livena bronza posrebljena

Nesignirano

Dimenzije, prečnici: 40x30 mm

Sl. 3

Inv. br. 804 (Kabinet za novac i medalje)

⁶ Spomenica je navedena pod nap. 4; o jednom od najzaslužnijih članova ovog pevačkog društva vid. prilog M. Mevoraha, »Zasluge g. Solomona Mošića za Srpsko-jevrejsko pevačko društvo«, *Vesnik Jevrejske sefardske verolispovedne opštine*, II (1940), br. 16, str. 8—9.

⁷ *Spomenica — Srpsko-jevrejsko pevačko društvo — Hor »Braća Baruh« 1879—1979*, priredio Aleksandar Levi, izdanje Jevrejske opštine Beograd, Beograd 1979; povodom 110-godišnjice postojanja i rada Društva, vid. prilog N. Crnobrnje, »Zbližavanje kultura Srba i Jevreja«, *Politika* od 13. I 1990.

⁸ Isto, 99—109; dati su brojni navodi kritičkih osvrtla iz štampe.

⁹ Isto, 65.

Spomenica je verovatno izdana povodom nekog od jubileja Društva, ili pak povodom usvajanja njegovog statuta 1899. S obzirom na način kako je izrađena mogla bi se datovati u vreme do prvog svetskog rata.¹⁰

Dva poznata društva jevrejskih zajednica u Beogradu, Jevrejsko žensko društvo osnovano 1874. i Srpsko jevrejsko pevačko društvo iz 1879, ostavila su publikovane hronike o svom nastanku i radu.¹¹ Na žalost, to nije slučaj i sa Jevrejskim ženskim društvom »Dobrotvor«, za koje nam nije poznato da je izdalo sličnu publikaciju. Kao svedočanstvo o njegovom postojanju i delanju ostao je sačuvan statut štampan u štampariji S. Horovica u Beogradu 1899. godine.¹² Iz njega se vidi da je reč o humanitarnom društvu (»HUMANITAS«, kako je naslovljeno u prevodu na nemački jezik, a izričito navedeno i u tekstu) koje su osnovala žene aškenasko-jevrejske zajednice. Sažeto i jasno, prvim članom »Statuta« naznačeni su ciljevi Društva, odnosno, mogli bismo reći, ceo program. Evo kako on glasi:

& 1. Srpsko ašk.-jevrejsko Žensko Društvo »Dobrotvor« osnovano je kao humanitarno i filantropsko udruženje i cilj mu je:

a) da pomaže sirotinju ženskog pola, naročito postradale, bolesne, onesposobljene, oskudne porodilje i udovice aškenasko-jevrejske veroispovesti;

b) da siromašne neveste pomaže devojačkom spremom;

v) da pomaže siročad obojeg pola eventualnim prilozima u pogledu vaspitanja i to: devojčice do 14 godina, a dečake do 13 godina starosti;

g) da osnuje po mogućstvu u svoje vreme humanitarne i dobrotvorne zavode za sirotne devojke i decu, u kojima bi se razvijali i obučavali radu i podizali u moralu.

Ostalim članovima statuta obuhvaćeni su mesto i delokrug delovanja (Beograd), način sticanja prihoda, izbori, rad časnika i prestanak rada Društva. Sve ukupno pet stranica teksta, koji je uporedo preveden i na nemački. Iz završnih odredaba statuta vidi se da je na registrovanje podnet u januaru 1899, da je 8. februara iste godine registrovan u Upravi grada Beograda, a tu su i podaci o osnivačima Društva. Tako se navodi da je predsednik Jelena udova dra Hirša, da je delovođa Josif Volfner, nadzornik Ema Lebl, blagajnik Ema Volfner, te članovi odbora Lujiza Miler, Roža Štajn, Roza Horovic, Janka Lebl i Rozalija Brill.

Uprkos nedostatku podataka nema sumnje da su članice »Dobrotvora« požrtvovano izvršavale svoje humane zadatke. Na to ukazuju kasniji izveštaji iz 1935. i 1941. godine. Društvo je 1935. slavilo 40-godišnjicu rada i postojanja.¹³ Tada je

¹⁰ Na primer Medalja kraljice Natalije za revnosnu službu 1886; vid. M. Piletić, *Odlikovanja jugoslovenskih naroda XIX i prve polovine XX veka (do 1941) iz zbirke Vojnog muzeja u Beogradu*, Beograd 1987, katalogski broj 505 s fotografijom.

¹¹ Reč je o spomenicama koje su priredili Jelena de Majo i Solomon Možić.

¹² Vid. foto-prilog (sl. 4 i 5, naslovna strana Statuta i završni tekst); jedan primerak se čuva u Zavljnom odeljenju Biblioteke grada Beograda.

¹³ Ž. Lebl, *nev. rad*, 8—9, pod nazivom »Dobrotvor« — »Humanitas«.

predsednica bila Eliza Feldman, a upravu su sačinjavale Gabriela Šajnesonova, Zaneta Hohner, Tereza Horovic, Matilda Avramović, Malvina Gutman, Berta Majer, Regina Flajšer, Elvira Bah, Jelena Roboček, Ruža Pops, Vilma Hercl i druge. Društvo je imalo 260 članica, 25 utemeljivača, 14 dobrotvora i dva velika dobrotvora. Iako nema podataka o konkretnim akcijama, slika Društva iz 1935. govori o kompaktnosti, brojnosti i šemi koja je naznačena »Štatutom« iz 1899. godine. Sve to ukazuje na kontinuitet rada i humanih opredeljenja njegovih članica. U jednom radu posvećenom jevrejskim kulturno-umetničkim društvima u Jugoslaviji, Rafailo Blam ističe da je »Dobrotvor« imao širok krug rada.¹⁴ Delovala je i sekcija »Odbor devojaka«, priređivani su koncerti, staralo se o napuštenoj i nezbrinutoj deci. Povodom 70-godišnjice rođenja Teodora Hercla priređen je veliki sinagogalni koncert. Priređivanjem zabavnih sastanaka, »Odbor devojaka« je pomagao izgradnju sinagoge.

Iz vremena kad su fašizam i drugi svetski rat osvojili evropske prostore, u »Glasniku« Jevrejske aškenaske opštine u Beogradu u februaru 1941. štampan je članak pod naslovom »Jevrejsko žensko društvo DOBROTAVOR«.¹⁵ Pored podataka o radu Društva, o njegovim humanitarnim zadacima, ukazuje se i na teške prilike kroz koje prolazi jevrejski narod i apeluje se na sve Jevrejske žene da se upišu u članstvo. »Od svog postanka pa sve do danas društvo DOBROTAVOR revnosno ispunjava svoj plemeniti zadatak sa mnogo truda i dobre volje da bi ublažilo teško stanje naše sirotinje. Naročito u sadašnjim nesrećnim prilikama u svetu kada jevrejstvo preživljuje teške patnje i stoji kao meta nečuvanih iskušenja, broj nesrećnih žrtava, gonjenih i bednih, raste iz dana u dan i savjesno ispunjavanje društvenog zadatka postaje sve teže i teže.« Čitajući dalje ovaj članak vidi se da se Društvo sada u povećanoj meri stara oko ublažavanja bede i nevolja prikupljanjem odeće koju dalje upućuje u mesto »skupnih boravišta«. Dežurne članice izvršavaju mnogobrojne zadatke: obilaze one kojima treba pomoć i na osnovu njihovih izveštaja šalje se potrebna pomoć. Društvo prvenstveno deli pomoć mesnoj sirotinji, i to na »39 porodica daje 48.000.— godišnje, a za prolazne siromahe troši oko 56.000.— dinara godišnje«.¹⁶ Zatim dva puta godišnje, i to pred Pesah i Roš Hašanu, Društvo deli životne namirnice, a zimi metar do dva drva svakoj porodici. O prazniku Hanuka stara se da siromašna deca i starice dobiju toplu odeću i obuću. Društvo pokriva rashode od sredstava prikupljenih članarinom (24.000 dinara godišnje), od čajanki (18.000), od poklona u sinagogi (10.000), od zabava (17.000) i od upisa članova, utemeljivača i dobrotvora.

Višegodišnja predsednica Društva bila je Eliza Feldman, ćerka Eme Lebl, jedne od onih koje su osnovale »Dobrotvor«.¹⁷ U Elizinom stanu u Kosmajskoj ulici br. 21, odmah do sinagoge, nalazile su se društvene prostorije iz kojih je delovano do kraja 1941. godine. Hrabre članice »Dobrotvora« izvršavale su svoje humane

¹⁴ R. Blam, *nav. rad.*, 15—16.

¹⁵ »Jevrejsko žensko društvo Dobrotvor«, potpis: Uprava, *Glasnik Jevrejske aškenaske verofspovedne opštine*, god. 1, br. 2 od 15. februara 1941, 19.

¹⁶ Isto; s obzirom na to da je članak publikovan u februaru 1941, ovi podaci se najverovatnije odnose na prethodnu 1940. godinu.

¹⁷ S podacima koji slede upoznala me je Zeni Lebl 8. februara 1980.

zadatke i u okupiranom Beogradu 1941. sakupljajući hranu i odeću za zatočenike na Sajmištu, gde su mnoge i same izgubile život. Gubici u ljudskim životima bili su toliki da se Društvo nije više moglo obnoviti.

Nikola A. CRNOBRNJA

Summary

TWO BRONZE MEDALS FOR SERBO-JEWISH SOCIETIES IN BELGRADE

Two bronze medals kept on the premises of the Cabinet of Coins and Medals in the Belgrade City Museum are presented.

1. The medal for the 25th anniversary of the Serbo-Jewish Choir in Belgrade (Fig. 1 and 2) minted in Vienna in 1905 by Joseph Zimmler. The Serbo-Jewish Choir has been founded in Belgrade in 1879. None of such Jewish groups as this Choir had so much influence cultural and social life of Belgrade by its public appearances. Every success by the Choir was felt in the Jewish community of as their own success. During World War II the Choir suffered great human losses. Its activity has been restored in 1952 under the name of »The Baruch Brothers Choir«. So the »Baruch Brothers« took up the tradition of the pre-war Serbo-Jewish Choir successfully giving numerous concerts in the country and abroad.

2. The medal of Serbo-Jewish Women Society »Humanitas« in Belgrade (Fig. 3). »Humanitas« has been founded by Ashkenazi women of Belgrade in 1895, for assistance misfortunate and poor women of their community. Data about their activities hardly are to be found. There exist one copy of the Statute from 1899 with a clearly emphasized program has been found. Some more details about the group can be found in the article entitled: »Jevrejsko žensko društvo DOBROTVOR« (= The Serbo-Jewish Women Society »Humanitas«) in the magazine »Glasnik jevrejske aškenaske veroispovedne opštine« (Journal of the Ashkenazi Jewish Religious Community), vol. I, no. 2, 15. II 1941, p. 19, Belgrade. The members at last gathered food and clothes for the concentration camp »Sajmište« in Belgrade, where most of the members finally lost their own lives.